

درآمدی بر انسان‌شناسی انقلاب اسلامی

«انسان انقلابی» و ویژگی‌های آن از منظر امام خمینی

• مجتبی نامخواه^۱

پرسش از «انسان انقلابی» و ویژگی‌های آن از دیدگاه امام خمینی، گفتگو پیرامون یکی از محوری‌ترین مفاهیم اندیشه اجتماعی امام خمینی است.^۱ امام خمینی تغییر و انقلاب اجتماعی، انقلاب اسلامی ۵۷ و پدیدارهای وابسته به آن مانند نهادهای انقلاب اسلامی را بر اساس مفهومی که در تعریف انسان انقلابی می‌پروراند، توضیح می‌دهند:

«جوانان ایران و زنان و مردان که در زمان طاغوت با تربیت طاغوتی بار آمده بودند هرگز نتوانستند با قدرت طاغوتی مقابله کنند. ولی آنگاه که به دست توانای حق - جل و علا - به انسان انقلابی دور از علایق شیطانی متحول شدند آن قدرت عظیم را سرکوب کردند.»^۲

این مفهوم و مفاهیم هم‌بود با آن مانند حزب‌الله^۳، اگر چه امروزه در اثر کثرت کاربرد واژه‌های عمومی تلقی می‌شود اما در منظومه‌ی فکری امام خمینی، به معنا و انسان خاصی راجع است که پس از رخداد یک «انقلاب انسانی» تولد یافته و منشأ شکل‌گیری دوره اجتماعی متمایزی می‌شود. موضوع این یادداشت ویژگی‌های «انسان انقلابی» از دیدگاه امام خمینی است. نقطه عزیمت در این بررسی تحلیلی است که امام خمینی در روزهای اوج‌گیری مبارزات انقلاب اسلامی و پس از آن از این انسان ارائه می‌دهد. بازخوانی این تحلیل را می‌توان به عنوان درآمدی بر انسان‌شناسی انسان انقلاب اسلامی و پرورش و بازتولید انسان انقلابی در شرایط کنونی در نظر گرفت.

از منظری که امام خمینی به تحلیل انقلاب می‌گشایند، «انقلاب اسلامی» محصول کنش جمعی «انسان انقلابی» است که پس از مرحله‌ی «انقلاب انسانی» به وجود می‌آید. این انقلاب انسانی یا تحول درونی به مثابه یک تغییر فراگیر و بنیادین، منشأ پیدایش مؤلفه‌هایی در انسان پسانقلاب انسانی یا «انسان انقلابی» است. تغییر و مؤلفه‌هایی که از دو منظر

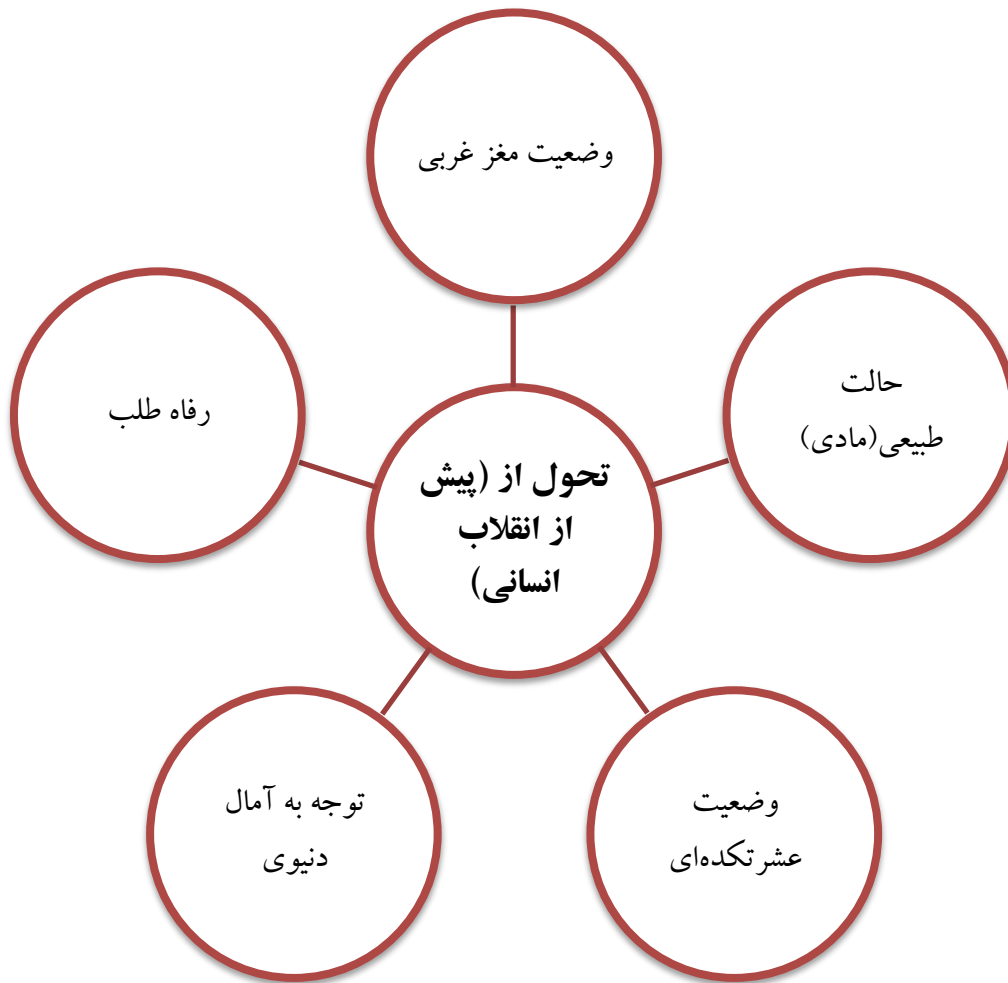
• namkhahmojtaba@gmail.com

^۱ . برای توضیح بیشتر ن. که به: مقاله‌ی نظریه انقلاب امام خمینی در فصل‌نامه اندیشه سیاسی در اسلام، پاییز ۱۳۹۴، شماره ۵.

^۲ صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۴۷۱.

^۳ . صحیفه امام، ج ۱۶، ص ۳۱۴.

قابل ملاحظه و مطالعه است: از منظر «تحول از» و از منظر «تحول به». مراد از «تحول از» مبدأ و وضعیت پیش از تحول انسان انقلابی است. این یادآوری عمدتاً به منظور افزودن خودآگاهی انسان انقلاب به داشته‌های وضعیت جدید او انجام می‌شود و در پاسخ به چیستی مختصات انسان انقلابی، تصویری سلبی در پاسخ به این پرسش فراهم می‌آورد که «مختصات انسان انقلابی چه نیست؟». در بخش «تحول به» از این تحلیل اما مقصود بازشناساندن خود انقلابی جامعه‌ی ایرانی به اوست. امام خمینی در میانه‌ی انقلاب و پس از آن، به صورت مداوم دعوت به بازگشت به خود می‌کند. در بخش «تحول به» ما با مؤلفه‌های این «خود» آشنا می‌شویم. نکته‌ی دیگر آن که تبیین امام از این مؤلفه تنها جنبه‌ای هنجاری، اخلاقی و توصیه‌ای ندارد؛ بلکه بر بستری از توصیف یک روی داد مهم اجتماعی صورت می‌پذیرد.



نگاره شماره یک: «تحول از»؛ وضعیت پیش از انقلاب انسانی

یکی از مهم‌ترین مباحث در تبیین این انقلاب انسانی و انسان‌شناسی انقلاب اسلامی، مشخصات انسانِ ماقبل این تحول و مؤلفه‌های انسان انقلابی یا انسان ما بعد تحول است. غرب‌زده بودن از مهم‌ترین مشخصات انسانِ ماقبل انقلاب انسانی است. از این روی امام تأثیر مهم انقلاب انسانی را در سطح اجتماعی قط امید غرب‌قبله‌گان می‌داند؛ چرا که یکی از مهم‌ترین ابعاد تحول از در انقلاب دورنی، تحول از انسان غربی است.^۴ امام خمینی در تشریح همین بعد از انقلاب انسانی، به چرایی تحریک‌های انقلابی در سال‌های منتهی به انقلاب اسلامی می‌پردازد و این انقلاب درونی را منشأ و دینامیسم این تحریک‌ها قلمداد می‌کنند.^۵ سطح دیگر این استدلال این است که انقلاب انسانی و انسان انقلابی برآمده از آن نه فقط نیروی مورد نیاز برای تغییر انقلابی را تدارک می‌کند، بلکه دینامیسم اجتماعی برای «کار» و بازسازی را نیز تأمین می‌کند.^۶

یکی دیگر از مهم‌ترین ابعاد تحول و انقلاب انسانی تحولی است که امام خمینی از آن به تحول از «حالت طبیعی» به «حالت الهی» یاد می‌کنند.^۷ بر اساس این نگاه انسان‌ها در وضعیت اولیه مبتنی بر ودیعه‌ای الهی در وضعیت الهی قرار دارند که در اثر برخی علل و اسباب به وضعیت ثانوی دچار می‌شوند.^۸ انقلاب انسانی بازگشت به آن وضعیت الهی است. در اثر این انتقال به وضعیت الهی است موضوعاتی از قبیل «خدا»، «اسلام»، «استقلال» و «آزادی» محور اندیشه و کنش انسان انقلابی قرار می‌گیرد.^۹

۴. صحیفه امام، ج ۶، ص ۳۲۹-۳۳۲، ج ۱۴، ص ۳۱۷، ج ۱۵، ص ۳۱۰.

۵. صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۱۵۸.

۶. صحیفه امام، ج ۹، ص ۱۸۰ نیز ن. ک به: صحیفه امام، ج ۹، ص ۱۹۲، ج ۹، ص ۱۹۷، ص ۴۰۸، ج ۱۱، ص ۵۳۴.

۷. صحیفه امام، ج ۱۶، ص ۱۳۰.

۸. امام خمینی در این زمینه نظریه‌ای را حول دو مفهوم فطرت مخموره و فطرت محجوبه می‌پرورانند. برای توضیح بیشتر ن. ک به کتاب شرح حدیث جنود عقل و جهل.

۹. صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۱۱۸.

از منظر امام یکی از مهم‌ترین ابعاد انقلاب انسانی و انسان پس از آن، این است که «خوف مبدل شد به آن شجاعت»^{۱۰}؛ جامعه‌ی ایرانی در شرایط ماقبل انقلاب انسانی در وضعیت خوف قرار داشت و پس از آن به امن منتقل شد.^{۱۱} ایشان تأکید دارند این انتقال از حالت خوف به شجاعت را در فرصت‌های مختلف تکرار کنند.^{۱۲}

بخش دیگری از استدلال امام خمینی بر تحول از «انسان عشرتکده‌ای» به «انسان مجاهد اسلامی» تأکید دارد که به خوبی دو وضعیت پیش و پس از انقلاب انسانی را در انسان انقلابی تشریح می‌کند.^{۱۳} یکی دیگر از مهم‌ترین مؤلفه‌ها انسان انقلابی، اراده‌ی معطوف به تعاون اوست. در پرتو همین ویژگی است که امام خمینی پیدایش نهادهای انقلاب اسلامی را به مثابه پدیده‌هایی بی‌نظیر تبیین می‌کنند.^{۱۴} ایشان همچنین کاهش خصومت‌های اجتماعی، افزایش همبستگی اجتماعی^{۱۵}، گسترش «روحیه جمعی»^{۱۶} و بسط «محبت‌ورزی»^{۱۷}، شکوفایی انسانیت و امر انسانی^{۱۸} و توجه به مسائل بنیادین زندگی اجتماعی^{۱۹}، احیاء روح اعتراض^{۲۰} و عصیان‌گری^{۲۱}، دشمن‌شناسی^{۲۲} را به مثابه دیگر نتایج انقلاب انسانی دانسته و ویژگی‌های انسانی می‌دانند که در یک عهد و وضع و پیوندی جدید با قرآن و اسلام قرار دارد.^{۲۳}

۱۰. صحیفه امام، ج ۷، ص ۳۹۹

۱۱. صحیفه امام، ج ۶، ص ۳۴۷

۱۲. صحیفه امام، ج ۸، ص ۴۲۵-۴۲۶، ج ۹، ص ۱۷۹؛ امام خمینی همچنین تحول از ضعف به قوت و از «خوف» به «قدرت» را مطرح می‌کنند. به ترتیب ن. ک. به: صحیفه امام، ج ۹، ص ۱۹۷ و نیز ج ۱۱ ص ۵۳۳.

۱۳. صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۲۱۱

۱۴. صحیفه امام، ج ۶، ص ۲۲۹

۱۵. صحیفه امام، ج ۶، ص ۳۴۷، ج ۸، ص ۴۲۵-۴۲۶

۱۶. صحیفه امام، ج ۷، ص ۶۰

۱۷

۱۸. صحیفه امام، ج ۷، ص ۲۶۵-۲۶۶

۱۹. صحیفه امام، ج ۶، ص ۳۴۷، ج ۹، ص ۱۷۷ و ص ۱۹۷، ج ۱۶، ص ۳۱۴

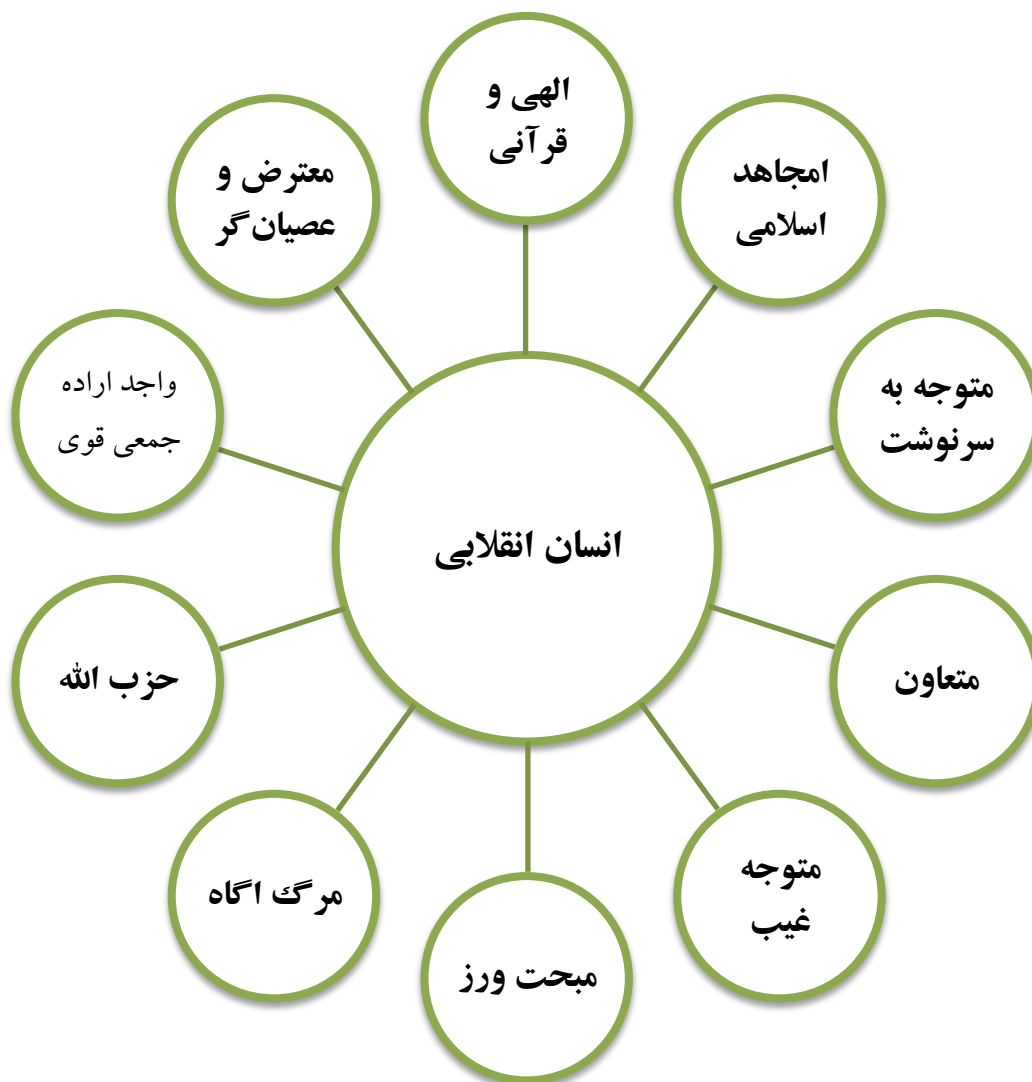
۲۰. صحیفه امام، ج ۷، ص ۴۷

۲۱. صحیفه امام، ج ۴، ص ۲۶۰

۲۲. صحیفه امام، ج ۱۰، ص ۳۷۵، ج ۱۲، ص ۹۱

۲۳. صحیفه امام، ج ۱۲، ص ۳۶۷

انسان انقلابی نه فقط مرگ‌آگاه است، بلکه «شهادت‌طلب» و «عاشق موت» نیز هست و همین نگرش خاص این انسان به زندگی است که یک نظام جدید منزلت در روابط اجتماعی پی می‌ریزد.^{۲۴} در تحلیل امام خمینی «شهادت‌طلبی»^{۲۵} و «تحول از رفاه طلبی به سلحشوری»^{۲۶} از ویژگی‌های انسان انقلابی است.



^{۲۴} . صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۲۱۱ - ۲۱۲ و ص: ۳۰۴

^{۲۵} . صحیفه امام، ج ۶، ص ۴۹۰ - ۴۹۳، نیز ن. ک به: ج ۷، ص ۲۶۵ - ۲۶۶، ج ۹، ص ۲۲۵، ص: ۲۷۴، ج ۱۲، ص ۲۸۸

^{۲۶} . صحیفه امام، ج ۱۶، ص ۳۱۴

نگاره شماره دو: مؤلفه‌های انسان انقلابی

امام خمینی در سراسر تحلیل خود از انقلاب اسلام بر ایده «انسان انقلابی» تأکید کرده و مسائل را تحلیل و تبیین می‌کنند. این تحلیل فراتر از وجه تاریخی-اجتماعی خود، می‌تواند مبنایی در تربیت و پرورش «انسان انقلابی» در ادوار مختلف باشد.